

KRITIKAI SZEMLE.

Makkai Sándor: *Ördögsekér.* Erdélyi regény. Cluj—Kolozsvár 1925. 8-r. I—II. k. 156, 165—288 l. Lapkiadó rt. kny. (Erdélyi Szépművés Céh I. sor. 5—6.)

Őszinténbevallom, hogy Makkai novelláiból nem sejtettem meg a jövő regényírót. Novellái (I. *Élet fejedelme.* Kolozsvár 1924. *Megszólalnak a kövek.* Kolozsvár 1925.) legtöbbször annyira szubjektívek, sokszor allegóriába átmenő általánosítások, amelyek hittudóssá, szociológussá, moralistává mutatnak és nem készülő regényírót. Nem mondom, hogy Makkainak nincsenek igazi novellái is, de még ezek a történetek sem jeleznek olyan vérbéli elbeszélőt, mint pld. Balogh Endre írásai. Hogy röviden fejezzem ki magam, Makkai elbeszélő munkáiban nem találtam meg a regényíró objektivitását. Az is tény, hogy Makkai már regénnyel is kísérletezett, mégis azt kell mondanom, hogy az *Ördögsekér* meglepetést hozott az olvasónak, kritikusként egyaránt. Makkai ezzel a könyvével egyszerre Erdély legkiválóbb regényírói közé emelkedett, sőt mint történeti regényíró olyan figyelemreméltó jelenséggé vált, akiben joggal nézzük a nagy hagyományok leendő, méltó reprezentánsát. Minden megvan benne, ami ezt a feltevésünket megokolttá teszi: tudás, tárgyszeretet, írói készség és rátermettség. Az *Ördögsekér* négy évi tanulmány eredménye s ez meglátszik minden során. Otthonos szemmel nézi a régi idők levegőjét, biztos kézzel épít, bont, mázsol, farag, ismeri a várak és lápok útvesztőit, emberek és tárgyak kémiai képletét, az atmoszféri nyomást, teljesen tisztában van a XVI. század klimatikus és hőmérsékleti viszonyaival s az árnyalatokkal. Makkai nagyon jól tudja, hogy a mohácsi vész után majdnem másfél évszázadon át két tényező determinálja az időjárást: Bécs és a vallási feszültség. Ez a két mozgató mellőzhetetlen. Ezért hiányos a történeti szín Jósika *Abafi*-jában, mert még csak lenge megrezdülését sem érezzük ennek a két történeti traktornak. Makkai azonban jól ismeri a géprészeket. Elég csak utalnunk Báthory István, Bocskai és Bethlen Gábor nyilatkozataira vagy Czeglédy prédikátor zord kiszólásaira s mindezt bírói meggyőződésig igazolva látjuk. Szükségtelen talán megjegyeznem, hogy az *Ördögsekér*-ben a XVI. század gyűlölködő lelke beszél s nem Makkai Sándor, ami annyit tesz, hogy Makkai a kortól szólaltatja meg s nem a maga felekezeti felfogását. Ha valaki ezeket az embereket szerepelteti, annak így kell írnia. A kor ismeretéhez vegyük még hozzá azt a melegséget, amely végigsimogat az egész munkán: Makkai jó kedvvel foglalkozik tárgyával. Ez az írás szeretete. Makkai nem gályarabja, hanem művésze a mesterségének. Lankadatlan kedvvel babráll minden aprósággal, egyetlen sora sem érezteti, hogy unja a dolgot s robotmunkát végez. Ezek a tulajdonságok valósággal predesztinálják őt a történeti regényírásra. Makkai tehát szerencsés ihlettel fordult a történelemhez: ez a terület babért hozhat neki.

Ez a munka művészi alkotás. Sok mindent kifogásolhatunk

a részletekben, de el kell ismernünk, hogy mestermunka, amelyet logikus fő gondolt ki s művészi kéz öntött betűkbe. Ahogy ő végig-kíséri Báthory Anna fejlődését tavasztól őszig, a nyiladozástól az összeomlásig, szemlélteti a sors, a körülmények alakító vagy helyesebben alakítatlanító munkáját s ezt elhelyezi detailokban, eseményekben s hozzáfesti a milieut, — ez igazán elsőrangú teljesítmény. Makkai képzeletét Báthory Anna misztikus alakja izgatta regényírásra. Ő az Ördögsekér, akit ősz idején a szél űz, görget az avaron keresztül, míg valami árokba hull. Ki gondolná, hogy ez az összeaszott roncs tavasz idején száz apró kék szemmel szivta a napsugarat s a szépség színeit kacagta a lepkék szomjas serege felé? Makkai végig akart menni ennek az örök szfinxnek lelki labirintján, be akart világitani ennek a szertelen dezorganizációnak logikátlan lelki vegetációjába. Bizonyos, hogy már tárgya megválasztásában meglátszik a művészi inspiráció. Hétköznapi ember megelégszik azzal a tudattal, hogy egy istentelen, nőieségből kivetkőzött szörnyeteg van elkönyvelve Báthory Annában, aki stílszerűbben nem is végezhetette be perverz játékait, mint a hóhér bárdja alatt. De a művész meglát egy-egy lucidum intervallumot, egy-egy szentjános bogárszemű megcsillanást s azonnal megérzi a mélységek lappangó érverését, mindjárt tudja, hogy nem a gyűjtőfogház névtelen numerusáról van szó, hanem egy kiváló, de szerencsétlen lényről, aki két kézzel segít a sorsnak, hogy árokba juttassa.

És a felépítés is művészi. Makkai nem feledi Taine tanítását, hogy a rendben vagyis az elrendezésben van a művészet. Makkai rendet igyekszik teremteni ebben a jégzajlásban, hogy megérttesse hőseit. E célból kezébe veszi a pszichológia minden műszerét s szinte geometriai figurává kényszeríti ennek a természeti aberrációnak földi útját. Megérteti, hogy pszichológiai kényszerűség volt, ami történt. Báthory Anna csak azzá lehetett, ami lett. Szinte azt gondolná az ember, hogy egy matematikai képletről van szó, melynek zárótétele: Báthory Anna katasztrófája. Az előzmények és feltételek elrendezésében Makkai tagadhatatlanul nagy tudással s pontos kiszámítással dolgozik. Báthory Anna 13 éves korában kerül még szendergő szenvedélyeivel Ecsed várába. Állandóan fiúk társaságára van utalva. Hiányzik az erős, vezető anyai kéz. Aki anyja lehetne — Báthory Istvánné — az maga is titkon megrontására törekszik. Anna ott nő fel az apródok kűtmérgező orgiáiban, cselédek durva, szemérmetlen mulatozásaiban, mindent lát és hall, amit a lebujszendélet nyújthat. A gyakorlati tényezőket kiegészítik az elméleti oktatók: egy bolond, léha művész, azán saját bátyja, Báthory Gábor és nagynénje, a vérszopó Báthory Erzsébet. Tőlük tanulja a szerelem raffinált művészetét és bűneit. Mindezekhez járul a kor babonája, amely beszűrődik lelkébe s meggyőződéssé rögzül: boszorkánynak hiszi magát s boszorkány kvalitásokat fedez fel a maga természetellenes ösztöneiben. Hát mivé lehet válni ilyen egyéni diszpozícióval a poklok tornácában! Még egy szent ártatlansága is beárnyékolódnék ebben a klimában. De mi lehet egy Báthory Annából, aki a robbanó bombák egész sorát hordja keblében a szadista örületől a testvérszerelem perverzítésáig?

Ezek az épülettartó oszlopai, a képlet forgató pontjai. De épen ennyi igazság van elrejtve a részletekben is. Gondoljunk csak rá azokra a lelki erőszakokra, amelyek az ő gyermeki lelkére ránehezednek. Makkai művészetével mutat rá ezekre is. Katholikus hitben kezdte az életet lengyel mostohánájánál, nyakában ott a Mária-érem, de Ecseden református hitre kényszerítik, kárhuzatos babonának minősítik az ereklye-kultuszt. S ő tanulja ugyan a református hitigazságokat, mert akkor játszani mehet, de szíve néha

nagyot dobban a Mária-érem alatt. Konfirmációja alatt boszorkányságra gondol, „lelke mélyén tiltakozó s félelmetes gondolatok égtek s Isten haragos ítélete előtt káromlásnak vélte esküjét.” Hiába, ez elől nem lehetett menekülni, az esküt le kellett tennie. „Vacogtak a fogai s alig tudta lenyelni a szent kenyeret és bort s egy percig azt várta, hogy a föld megnyílik alatta s eltemeti. Nagy lélekzettel, szinte hitetlenül nézett körül aztán, hogy nem történt semmi.” Ki tudná lemérni egy-egy ilyen lelki krízis minden következményét? Mennyi szépséget, mennyi drágakövet zúz össze egy-egy ilyen henger a gyermeklélekben...!

Anna lélekrajza másképp is sok igazsággal tükröződik vizsgálva a detailokból. A rókavadászat kitöréseiben már látjuk a szadizmus enyhe jelentkezését: vad sikkantások szakadnak ajkairól s vére halálra éhes. Szeretné letaposni azt a rókát, beletiporni, hogy csorogjon a vére. Tetszik neki a sólyom öldöklése. Ez a királya a madaraknak: röpül, vág, öl. Büszke öröm tölti el, hogy a kocsis felakasztotta magát miatta, de a hideg kirázza tőle. Epen ilyen igaz vonás, mikor a tatár testére tapos és gyönyörködik a kiömlő vérben. Az Ali epizódnál a gyümölcs már meg van érve az ideggyógyintézet számára. Odaadja magát a török ifjúnak s aztán „hiszterikus, bolond sirással ölelte és csókolta a bátyját”, mikor ez megöli Alit „és kacagott, kacagott.” Aztán arra kéri bátyját, hogy ölje meg őt. „Hirtelen örült szemekkel, önkívületben kihúzta a fiú övéből a törst s kezébe erőltetve saját keble felé húzta a gyilkot, hátravetve fejét s lehunyt szemmel mosolyogva...” Néha van egy-egy lucidum intervallum az életében. Nála is megismétlődik a Báthoryak szokott jelensége: elfogja őket a javulás vágya, egyidőre megváltoznak, de aztán újra kifojt rajtuk az örület. Makkai nagy igazsággal szemléltet egy ilyen lelki vajudást. Anna munkába öli magát, lázasan dolgozik, hogy feledje, amit feledni nem lehet. „Csakhogy éjszakák is voltak s bármilyen holtrafáradtan esett is ágyába, azonnal kiment az álom a szeméből s örült gondolatok, marcangoló félelem, égető, borzasztó szégyen s megnevezhetetlen büntudat kergették fel párnái közül, hogy álmatlanul, összerogyásig barangoljon a kísértetiesen visszhangzó folyósókon, a néma emlékektől borzongó kertben s a kietlen távlatokat feltáró bástyákon.” Ettől a nagy benső harcától lesoványodik, sápadt csontvázzá szük. „Egyszer aztán ájultan kapták meg a kertben reggel s a láz jótékony önkívülete ágyba vetette nyugtalan testét...” Pál szelíd tanítása, Bethlen Gábor heroszi alakja fehér napokat hoz számára. Bethlen Gábor látása és beszéde kiirt-hatatlan hatással van rá. Lelkében fellobog az igaz, megváltó szerelem, amely egyszerre letöröl minden szennyet a boldogság lehetőségének gondolatára. „Élete megtelt értelemmel, bűnös multja összeomlott, boszorkány lelke leszakadt róla s gonosz lárvája alól az újjászületett tiszta leány lilium álma bontakozott ki” — mondja róla a szerző mélyeséges poétikus művészettel. De hát Bethlen Gábor már a másé, az álmok összeomlanak, a virágos kert letarlódik, ráfekszik a közöny, a borzalmas közöny s a végzetes elfáultság: hát jöjjön, aminek jönnie kell ...

Ebben a művészi alkotásban legfennebb csak az a hiba, hogy Makkai szemelláthatólag szimpatizál hősével. Igaz, hogy az érzések világában nem irányadók az igazságügyi rendszabályok. Makkainak nem lehet megtiltani, hogy irgalommal nézzen egy perditát. De ez a szamaritánuskodás túlságos adagokban mégis sérti igazságérzetünket s rontja az esztétikai élvezetet. Makkai részvéte odafokozódik, hogy teljesen a körülményekre hárítja a degeneráló munkát s egészen tehermentesíti Annát a felelősségtől. Ugyfogja fel őt, mint aki már születésénél elvettette a dolgot: olyan felszerelést hozott magával, amely csak a bűnügyi osztály

magánzárkáihoz vezethetett. Anna a fényes képességeken, testi előnyökön kívül a Báthoryak gögjét, zabolátlanságát, rossz vérért, hiszteriját kapta örökségül, olyan tulajdonságokat, amelyeknél még a levegőt is desztillálni kell, nehogy robbanás történjen, mert itt csak a lehelet nyomásától függ, hogy rózsák vagy tragédiák fakadjanak. Ezt a születési hibát kiegészíti a milieu hatása. Valami különös véletlen folytán Báthory Anna földi életében mindig csak éjszakai szelek fújtak, a napsugár örökké idegen területeken bújdokolt, csak hó és jégeső verte a földet. Ezek olyan romantikus szertelenségek, aminőket boldogult Schmidt Kristóf ifjúsági irataiban csodáltunk s amelyek színpadi hatások előidézésében kiválóan alkalmasak. De csak görögtűz világítás mellett. Irányregényben még elnézhető ez az egyoldalúság, de ilyen egyénítő munkában nem. Makkait annyira ragadja szimpatiája, hogy maga is megszólal kissé iskolmesteri módon s azt mondja Báthory Annáról: „mégse volt boszorkány. Se ártatlan Isten báránkjája, se veszett, szívtelen bűnben gyönyörködő bűbajos tündér ... csak egy szegény lábban nyilott hófonnyasztotta, dérverte, meghervadt virág.” Hát ez olyan melankolikus elszólása irgalmas Makkai Sándornak, amelyet egy önfeledt pillanat szült s amelyet azóta — azt hiszem — ő is megbánt. Hogy jutott el Makkai vaslogikája ehhez a zárótételhez? Ezt nem tudom megérteni. Mert Makkai bemutatása után senkisésem fog épen csak szegény lábban nyilott, hófonnyasztott, dérverte virágot látni Báthory Annában. Ha már épen virágról kell beszélni, épen Makkai könyve alapján stílszerűbben lehetne Báthory Annát mákvirágnak, mint lópvirágnak minősíteni. Egy szadista mazochista keresztveződés behimporozva a testvér-szerelem bűnével, a cigányokkal való bujálkodás elfajulásával, aligha állítható párhuzamba a mezők liliomaival vagy a lápi flóra ékességeivel. Alakja nem részvétet, hanem borzalmat kelt s az esztetika törvényei szerint mindent hagyni kell, hogy a megfelelő természeti érzést váltsa ki. A görög művészet legtekintetesebben megoldotta ezt a problémát a ludovisi Meduzában, amely minden szépsége mellett sem vonz, hanem eltaszít. Azt hiszem, szó fér az író másik irgalmas elsöhajtásához is a megváltó szerelem dolgában. Makkai szerint egy mindent betöltő szerelem megtisztíthatta volna Báthory Annát s átvihette volna az örvények felett. Lehet. De vajjon virul-e ilyen szerelem ezeknek a terhelt lelkeknek a számára? Vajjon használtak volna-e Báthory Annának a szerelem-pirulák? Nem inkább hihető, hogy a kiválasztott médium mellett is folytatta volna haláltáncát s a végén ezt is magával rántotta volna a mélységekbe?

Természetes, hogy Báthory Anna életrajzában nem lehet egységes rendszert alkalmazni, mert ez az élet kétfelé szakad: a bomladozás tavaszára és a démoni időre. Az első megközelíthetőbb a lélekbüvárnak, a másik már a misztériumok országába tartozik. Makkai is szigorú, szinte bántó következetességgel rendszerezi Báthory gyermekeveit, a fejlődés fázisait. Ez a rész színesebb, az analízis is gyakoribb. Már a démon természetrajza hiányosabb, egyhangubb, szárazabb. Makkai tudja, hogy az abnormis idegrendszer tevékenységét nem lehet kipányvázni pszichológiai kötőfékkel. Szabadjára hagyja hát betegét, mint Dosztojevszkij teszi a „Félkegyelmű”-ben, hadd garabonciáskodjék az áprilisi időjárás anarchiája szerint. De nem kísérli meg benézni médiumának a lelkébe, elmarad az analízis, csak a lezúllás tényeit látjuk leperegni.

A többi személlyel hamar végezhetek. Báthory Gábor, Báthory István, Bethlen Gábor, Bocskai és Pál vannak egyénekké színesítve és ezek kítűnő arcképek. Érdekes, hogy Makkainak a nehéz feladatok sikerülnek fényesebben, a könnyebbekben meg-

botlik. Az öreg Sára asszony alakja ellen pl. több jogos kifogást lehet tenni. Ez a jóságos, de korlátolt, egyszerű asszony sokszor pszichológgá vagy regényíróvá lesz, hogy helyettesítse Makkait. Az 58. lapon pl. magyarázza az urának, hogy Annának két lélek van. Nem, ezt Makkai magyarázza, mert Sára néni ehhez nem értett. A 66. lapon mesét rögtönöz, hogy el ne árulja, de valahogyan megsejttesse Annával az anyja történetét. Hát itt ismét Makkai beszél. Sára asszony teljesítő képességéről legfeljebb csak annyit tételvezetünk fel, hogy hirtelenében igen sikerült turócsuszát rögtönzött, de ilyen történetet aligha, mert ez még a regényíróknak is fejtörésbe kerül.

Makkai nemcsak kiváló megfigyelője a lelki életnek, hanem elsőrangu építőmester is. Az *Ördögsekér* egész konstrukciója mutatja a műértő kéz bravurkodását: minden pillérnek, minden könek megvan a maga helye s ott a helye, ahol áll s nem máshol. Makkai teljesen tisztában van feladatával, nála a szerkezet nem ötlet, hanem elmeművelet. Makkai nem úgy ült le az asztalhoz, mint a tárcaregények hiénái, akik az indulásnál maguk is tájékozatlanok az útiprogramjukról: majd idővel megjön minden magától, hanem lelkében megérlette a hálás tárgyat, összehozta az anyagot, részekre különítette, megállapította a részek rendjét s aztán hozzáfogott a kidolgozáshoz. De nem is botorkál: csatangolások, bosszantó ellentmondások, elérmitő megjelentések, miszteriumok nincsenek Makkai könyvében; meg minden simán, mintha a szerző egyfolytában írta volna az egészet egy pár óra alatt. Regénye nem analízis, nem rendőrségi akta vagy orvosi látélet, hanem szerencsés vegyülete a mesemondó, tudós és művész munkájának. Van benne mese, ami mai nap ritkaságok közé tartozik, van benne lélekelemzés, történelem, régiség-tudomány, de mindezek felett áll a művész, hogy bölcs mérséklettel szétossza a beépített területeken. Ez nem azt jelenti, hogy ne volnának benne aránytalanságok, ne találók itt-ott elnézését a szimmetriának. Nincs emberi mű hiba nélkül. A regény a második kötetben túlságosan széles mederbe csap, a fő hős kezd háttérbe szorulni, sőt passzív szereplővé válik, akinek stikliiról csak másodkézből értesülünk. A hibát inkább abban találok, hogy Makkai aránytalanul megnagyítja az épület egyik-másik mellékszárnyát a többiek rovására. Szükségtelenül megvastagít egy-egy oldalfalat. Nehány fejezet után az a benyomásunk, mint mikor erős betonlapokra nehéz vastraverzekkel ráépített falusi házat látunk. Eljen a fejedelem, A mennyasszony, Az özvegy. Jósika s még néhány rész feléje nő a szerény nemesi laknak s hordozója lehetne egy nagyszabású történeti regény palotájának. Szinte sajnáljuk ezt a nagy energiapazarlást, vagy azt mondjuk: ha már tehetése megbírja ezeket a méreteket, miért nem csinálta az egészet ebben a stílusban? Miért nem népesítette be jobban a termeket, el tudta volna helyezni oda az egész XVI. századot. Az a meggyőződésem, hogy egy kissé több türelemmel és fáradtsággal igazi klasszikus történeti regényt lehetett volna csinálni az *Ördögsekér*-ből. Ha már szerkesztésről van szó, nem tudom elhallgatni, hogy részemről fölöslegesnek tartom az egész bevezetést: az érdekesség rovására megy minden ilyenfajta előljáró beszéd. A XVIII. században Kármán elrontotta vele a dolgot, Makkai is inkább ártott vele, mint használt. Sőt azt hiszem talán még André Gide is (l'Immoraliste). Ha már magyarázni akar a szerző, tegye meg utólagosan, amikor az akták lezárultak. Makkai igazolja magát, beszámol eljárásai módjáról, prelekiót tart. De vajjon szükség volt-e rá? Művészi szempontból, szerintem, felesleges minden magyarázat, Erkölcsei szempontból? — hát erre majd rátérünk.

Szólanom kell még Makkai előadásáról is. Makkai kitűnő

mesemondó. Ajkáról csak úgy ömlik a szó gazdag változatban, hogy sohasem unjuk hallgatni. Tud érdeklődést kelteni, csattanós fordulattal fejez be egy-egy részletet (A bezárt kapu), poetikusan megsejteti a történeteket. Anna bukását pl. így jelzi néhány sorban: „Jelt ad Alinak. Ali eltűnt a bokorban. Egy nagy fekete varju is fellebbent a bástya árnyékából s Báthoryné ablakai felé szállott.” A testvérszerelem még szunnyadó rémlet így sejteti: A két gyermek egymás mellett alszik. „A fejetlen kísértet ott lebegett a gyertya kékesen lobogó lángja felett és hóna alatt tartott feje rávigyorgott az árvákra, amint összeölelkezve, ártatlanul pihogtek a fekete örvény szélén. Az egykori Báthory-leány kísértet szelleme halkán vihogva kacagott felettük.” A rém felébredését s a szörnyű bűn lezajlását drámai erővel szólaltatja meg ebben a néhány misztikus mondatban: „A gyertyák lángjai hitetlen felszökkentek s óriásira nyúlva elkékültek ... Sötét lett ... A fejetlen kísértet ott állott a testvérek felett s a vállán keresztül, kigyófürös fejét betelt Meduza-mosollyal hajtotta feléjük szörnyűséges párja.” Színes, gazdag nyelv áll rendelkezésére akár leír, akár elbeszél vagy hangulatot kelt. Áldásra, átokra, örömré, bánatra mind van hangja; akár templomi jelenetet, akár dorbézolást, vitézi életet, csábítást, természeti képet, esküvőt, temetést ír le, mindig szép és megkapó. De bármilyen nagy stílművész is Makkai, épen ezen a téren követte a legnagyobb hibát az erőltetett archaizmussal. Makkai t. i. a XVI. század szólásmódját utánozni akarta a párbeszédekben, a stílussal is meg akarta adni a régi veret, a századok borongását. Ez a próbálkozás azonban nem emelkedett felül az úgynevezett szerencsétlen vállalkozások nivóján s majdnem mindenütt megzavarja az esztétikai levegőt. Erre a kísérletre igazán nem volt szükség. Hiszen ha néhány mondatban megtaláltuk volna a régi paszományt pl. Czeglédy uram morgolódásaiban a régi prédikátorok zordonkodását, ezen még hálásan mosolyogtunk volna. Makkai azonban valamennyi személyt rá akarja kényszeríteni erre a dialektusra, de csak páros napokon, páratlanokon modernkedhetnek kedvük szerint. Így aztán lett valami különös, talmi archaikus-modern jargon, ami kibírhatatlan. Az egész olyanforma, mint mikor a vidéki tenorista mimeli a fővárosit s csinált hangon végigénekel egy operát. Néha meglepően eltalál egy-egy hangot, de száz taktusban lejjebb énekel egy fél hanggal s időnként a maga természetes hangszínezete is meg jelenik változatosságképen. Az *Ördögsekér*-ben is egyik lapon *szegin, búdokol, híjtlak, a királ, tüle* stb. járja, két lappal odébb már szétoszlanak a fellegek s modern napsugárban folyik a konverzáció. Mindez teljes logikátlansággal. Anna a 94. lapon négy sorban a mi szavunk szerint beszél, egy sorral lejjebb már „az nyakukat” mond. Egyhelyt ilyen nyakatekert könyvstílusban magyarázza meg gondolatai keletkezését: „tám a sas láttára ébredtek, kit mikor jöttél, néztem.” Egy-két óra múlva kifogástalan símasággal pereg a nyelve. Még Báthory István a legkövetkezősebb az ősiekedésben, de azért még ő is sokszor kiesik szerepéből s a XX. század nyelvén szól (93. lap). Bethlen Gábor sem csinálja különbül. Ali is tört magyarsággal kezdi az életet, de pár nap múlva úgy beszél, mint Makkai. Néhol aztán az ódon falzett összekeveredik egy mondatban a modern korresszülöttel, pl. „*kölletik az sok embernek való, dörögnek mán s villámlanak a háború fölyhői a láthatáron!*” XVI. századi szósz és nyelvújítási díszpínt. Miért kellett ezt így csinálni, — nem tudom megérteni. Kemény, Eötvös a XIX. sz. nyelvén szólaltatták meg a XVI. századot. Scheffel sem althochdeutsch dialektusban beszélgetti Ekkehard hőseit s mégis érezzük beszédjükön is, hogy ezek egy ezredével előbb éltek a mostani germán fiaknál. Herczeg Ferenc pogányai

sem a Halotti Beszéd szerint kedélyeskednek s mégis mennyi őserő, mennyi magyar veret van a szavak zenéjében. Mennyivel jobb lett volna megmaradni az ősi nyomokon!

Makkai maga mondja az előszóban, hogy könyve nem ifjúsági olvasmány. Ez a kritika őszinte és igaz. Az írásműveknél az a hiba, hogy el is olvassák. Ha nem kerülne napvilág elé, kétségkívül sok minden meg lenne engedve az írói embereknek. De ha már nyilvánosság elé bocsátunk valamit, akkor a nyilvánosság szempontjából is jogosult a felszólalás. Ezt már Brunetiére is így hirdeti. Még a gondolat ellen is tiltakozom, hogy az *Ördög-szekér* könnyűvérűséget akarna hirdetni, vagy törülni akarna az erkölcsi törvények nimbuszából. Ezt a legelfogultabb kritikával se lehet ráfogni. Azonban tagadhatatlan, hogy Makkai olyan kényes témához nyúlt, amely szükségképen magával hozza bizonyos erótikus jelenetek inscenizozását. Elismerem, hogy Makkai a legnagyobb diszkrécióval járt el itt is: egy-két mondat s aztán fátyol borul a színpadra. El kell csak gondolni, hogy írta volna ezt meg pl. Gulácsy Irén vagy Nagy Dániel! Az is tény, hogy Makkai nem azért írta ezt a könyvét, hogy csemegével szolgáljon a nemi élet ingyenceinek, mintahogyan pl. Anatole France teszi. Ennyiben tehát igazolva látom őt magam előtt, más szavakkal a művészt igazolni tudom. De hangsúlyoznom kell, hogy könyve avatatlanok kezébe nem való. Ilyen munkákat csak azok forgathatnak, akik rutinizott lelki szűrőkön bocsátják át a műalkotást s nem a mindennapi érzékeiken. Makkai is csak a választottakra gondolt, mikor könyvét írta s nem a nagyobb táborra és a kiskorukra. Akiknek nem való, az ne nyúljon hozzá.

Most már úgy gondolom, mindent elmondtam, amit Makkai könyvével kapcsolatosan el kellett mondanom. Ismétlésekbe nem bocsátkozom, csuk ennyit mondok: én megértettem és igazoltam Makkaiban a művészt, hiszem, hogy ő is megértette bennem a kritikust.

Rass Károly.